

közül a belga és a német sorozatokkal egyenértékűnek nevezte a vatikáni magyar forráskiadványokat.

KÖRMENDY KINGA

Csorba Dávid, Apafi Mihály fejedelem temetése, Forráskiadás (ReTextum, 2) Budapest, reciti, 2014.

Történetírásunk a 19. század második felében megjelenő kora újkori forráskiadványok és Szilágyi Sándor Erdély-monográfiájának (1866) lapjain közölt először adatokat erdélyi főúri (elsősorban fejedelmi) temetések tárgyi, szertartási, retorikai emlékeiről. Ugyanezen időszakban jelent meg néhány erdélyi főúri napló és emlékirat is, amelyek elsősorva szintén tartalmaznak a témával kapcsolatos adalékokat (Nagyajtai Cserei Mihály *Históriája* 1852-ben, Inczédi Pál naplója 1860-ban, Bydeskuty Boldizsáré pedig 1874-ben látott napvilágot). A 17. század végi Erdély a korabeli regényirodalomnak is kedvelt témája lett, különösen Jókai Mór, Jósika Miklós és Mikszáth Kálmán jóvoltából. Ilyen előzmények után a századfordulón jelentek meg a jeles erdélyi személyiségek temetésének körülményeit feltáró első tudományos értekezések (Thaly Kálmán 1873-ban I. Rákóczi Ferenc, Lencz Géza 1907-ben Bocskai István, Gyulai Farkas 1909-ben Misztótfalusi Kiss Miklós, Pósta Béla, Kelemen Lajos és ifj. Biás István 1913-ban Teleki Mihály temetéséről értekezett). Apafi Mihály fejedelem temetésének körülményeiről többen is írtak, miután Szádeczky Lajos kolozsvári régész feltárta a fejedelmi család sírjait: Szádeczky 1909-ben magáról a feltárásról és leletekről közölt adatokat (*Századok*, 1909, 3, 185–202); a következő évben Wertner Mór egy egykori feljegyzést közölt Apafi sírjáról (*Századok*, 1910, 738); Rhédey Pál naplója nyomán Lukinich Imre 1913-ban a fejedelem temetési rendtartásának menetét közölte (*Századok*, 1913, 30–33). Trianon után a téma háttérbe szorult, eltekintve Apafi 1942-ben történt újratemetésének (Kolozsvár, Farkas utcai református templom kriptája) sajtóvisszhangjától. A szocializmus első évtizedeiben a főúri temetések tematikája legfeljebb művészettörténeti

vonatkozásban jelenhetett meg a hazai művelődéstörténetben. Az 1980-as évektől viszont máig töretlenül jelen van a kérdés történetírásunkban. A 17. századi főúri temetkezési kultúra külsőségeinek, tárgyi világának kutatásában elsősorban Szabó Péter jeleskedett; a korabeli halotti prédikáció retorikai vizsgálatához pedig elsősorban Kecskeméti Gábor írásai és szövegi kiadásai adtak impulzusokat. Az *Apafi Mihály fejedelem temetése* (Budapest, reciti, 2014.) címen frissen megjelent kiadvány egyik szerzője, Mikó Gyula debreceni irodalomtörténész az elmúlt években maga is több írásával járult hozzá a halotti kultusz retorikai vonatkozásainak feltáráshoz.

A kötet szerzői, Csorba Dávid és Mikó Gyula helyesen ismerték föl, hogy a kutatás állása szerint Apafi Mihály temetésének körülményei ma már szinte monografikus igényteliséggel feldolgozhatók. A bő 200 lapos kiadvány ugyanis nem pusztán forráskiadás, ahogy az alcím ígéri, hanem a közölt szövegeket bevezető, azokat elemző tanulmányok és a nyelvi, tárgyi jegyzetek, valamint Mikó Gyula jóvoltából a latin nyelvű források magyar fordításai minden korábbinál teljesebb képet nyújtanak nemcsak Apafi Mihály temetéséről, hanem általában a 17. századi erdélyi fejedelmi temetési szokásokról.

A szóban forgó kiadvány két fő fejezetre tagolódik. A terjedelmes – mintegy 50 lapos – bevezető tanulmányban Csorba Dávid *Apafi Mihály temetéséről* értekezik (13–63). Külön alfejezet szól az Apafi-kor történelmi vonatkozásairól, az *Erdélyi nemesi temetésekről*, *A fejedelmi temetés kellékeiről*, az Apafi 1690-ben bekövetkezett halálát követő hatalmi válságról és *Apafi Mihály temetési rendjének szimbólumairól*. A tanulmány részleteiben rekonstruálja a végtisztesség menetét Apafi Fogarason bekövetkezett halálától (1690. április 15.) a két nappal későbbi koporsóba tételen, a felravatalozáson, a boltba rakáson (1690. április–1691. február), valamint az 1691. február 16-ai újbóli felravatalozáson és az ugyanaznap Sároson át Almakerékre induló processzuson (gyászmenet) át a február 19-ei almakeréki sírba tételig. Feltárja a kis és a nagy processzus rendjét: előbbi a háztól a ravatalig, utóbbi a ravataltól

a sírhelyig – kb. 140 km! – vezetett. Azonosítja a temetés négy egymást követő szertartásának (Fogarás, 1690. április 17.; Fogarás, 1691. február 16.; Sáros, 1691. február 17. és Almakerék, 1691. február 18.) szolgálattelvőit. Csorba Dávid az oknyomozó újságírók hevületével igyekszik feltárni minden lehetséges apró részletet. Írása érdekes és izgalmas olvasmány, egyes részleteiben már-már regényes. Számos új elemmel és összefüggéssel gazdagítja eddigi ismereteinket. Szemléletében a történelmi és irodalomtörténeti mellett egyháztörténeti, néprajzi, zenetörténeti és képzőművészeti aspektusok is érvényesülnek, miközben felhasználja a nemzetközi szakirodalom eredményeit is. A tanulmány komoly impulzusokat adhat a kora újkori hazai temetési kultusz további kutatásának.

A kötet második – terjedelmesebb – fejezete az Apafi-temetés ma ismert szöveges forrásait közli. A bevezető tanulmányban közölt temetési rend szerint a négy szertartás alkalmával összesen három magyar nyelvű prédikáció (Nagyari József udvari prédikátor kétszer beszélt, a harmadikat Rozgonyi Pap János vagy Rozgonyi Mihály fogarasi lelkész tartotta), valamint négy magyar nyelvű oráció (Pataki István udvari nevelő kétszer tartott szónoklatot, rajta kívül Kolozsvári István kolozsvári és Kaposi Juhász Sámuel gyulafehérvári tanár beszélt), három latin nyelvű oráció (egy ismeretlen szerzőtől való, valamint Isaacus Zabanius szász tanár és Szathmárnémethi Sámuel kolozsvári tanár munkája) hangzott el. Ezeket a beszédeket imák és diákok által előadott búcsúztató versek egészítették ki. A temetéshez közvetlenül nem, de a temetési kultuszhoz kapcsolódik Pápai Páriz Ferenc latin nyelvű emlékverse és ugyancsak latin nyelvű *Epitaphiuma*, ezek ugyanis vélhetően nem hangzottak el a szertartáson.

A szertartási szövegeknek ma már csak alig több mint egyharmadát ismerjük, összesen hat szöveget. Ezek közül a két Pápai Páriz-versen kívül egyedül Isaacus Zabanius latin nyelvű orációjának volt korabeli kiadása. A további három – magyar nyelvű – szöveg a közelmúltban került elő Sinai Miklós 18. század végi debreceni kollégiumi professzor hagyatékából, mint másolat. Autográf kézirat tehát egyetlen

esetben sem maradt ránk, ami növeli a bizonytalanságot a tekintetben, mi is hangzott el ténylegesen Apafi Mihály temetési szertartásain. A Sinai-hagyaték örítze meg az első, fogarasi szertartásról Nagyari József temetési prédikációját és Pataki István magyar nyelvű orációját. Ugyanitt található az almakeréki templomban elmondott *Lessus funebris* című magyar vers. Utóbbit Szabadi István, a kéziratok fölfedezője nemrégiben már közölte, s szerzőjeként az Apafi család rokonát, Bethlen Lászlót nevezte meg.

A korábbi szövegkiadásokhoz képest a szóban forgó kötetben tehát a két magyar nyelvű temetési beszéd megjelentetése jelent igazi újdonságot, illetve a latin nyelvű Zabanius-oráció és a két Pápai Páriz-vers magyar nyelvű fordítása.

A szövegközlésekhez a kritikai kiadások gyakorlatát követve rövid bevezető tanulmányok és kritikai jellegű nyelvi és tárgyi magyarázatok társulnak. Ezeket a magyar nyelvű szövegekhez Csorba Dávid, a kétnyelvű szövegközlésekhez a fordító, Mikó Gyula készítette.

E szövegek tanulságos műfaji, retorikai, poétikai jellegzetességeik mellett fontos politikatörténeti dokumentumok is. Mivel különböző időpontokban hangzottak el, s a két ravatal között eltelt tíz hónap során sok minden megváltozott Erdélyben, belőlük az erdélyi politika jövőjére irányuló különböző érdekei is kiolvashatók. „A fogarasi ravatalnál elhangzott és fennmaradt szövegek közös eleme – Csorba Dávid értékelése szerint –, hogy a megszólalók a fejedelmet közelről ismerve annak emberi oldalát emelték ki, és az egyik az erőtlenség bibliai páráját, a másik ennek a gyengeségnek a filozófiai jelenségeit szemléltette. Szintén közös, hogy a trónutódlás kérdésében a szónokok saját elképzelésüket prófétaírták: az egyik a lehetséges politikai katasztrófát, a másik az apa nyomdokain járó, annak álmát beteljesítő ifjú herceg lehetséges uralmát.” (70.) Tíz hónappal később a szász Zabanius filozófianár latin nyelvű orációja viszont az iskolákat felkaroló, kegyes életű fejedelem dicsérete mellett – Mikó Gyula sorait idézve – „a proskünézisz minden orcátlanságával és gátlástalan hízelgésével dicséri hosszasan ... Apafi teteménél Lipótot, és elhalmozza mindazokkal az erényekkel, amelyeket

Apafinál elhagyott... Érthető ez abban a tekintetben is – folytatja eszmeifuttatását Mikó Gyula –, hogy a Diploma Leopoldinum szász clausulái még megtárgyalásra vártak... Zabanius a beszédében a szász universitas érdekei szerint lavírozott a jelen lévő ellentétes ambíciók meglehetősen érdes értési felületén.” (102.) Zabanius beszédének ismeretében különösen is érdekes lenne a környezetében elhangzott magyar nyelvű szövegek tartalma. Az olvasó ugyanis menthetetlenül arra gondol, vajon nem politikai játszmák eredményezték-e, hogy a sírba tételt kíséző beszédek közül egyedül a feltételezhetően leginkább Lipót-hű oráció jelent meg nyomtatásban. Az meg főleg megválaszolhatatlan kérdés ma már, hogy a nagyobbrészt magyar és református hallgatóság előtt elmondott szöveg valóban azonos volt-e azzal, ami aztán nyomtatásban megjelent. Ez a kérdés különben mindegyik szöveggel kapcsolatban feltehető. Bizony még a kéziratban maradtakkal kapcsolatban is, hiszen autográf változat nincs közöttük.

A forrásközlések sorát a három említett verses szöveg zárja. Bethlen László Almakeréken elmondott, 77 Zrínyi-strófából álló, azaz több mint 300 soros magyar versével kapcsolatban Csorba Dávid rámutat, hogy annak jelentőségét nem művészi értékében, mint inkább tartalmában kell keresnünk. Az enyedi–gyulafehérvári iskola nemesi kollégiuma diákjának költeménye minden ízében híven példázza a korabeli iskolás alkalmi költészet jellegzetességeit: szerzője meglehetősen bőbeszédű, aki a tárgy ürügyén az egész magyar történelmet igyekszik elmesélni a szkíciái eredettől a korabeli Erdély világáig; óriási mitológiai apparátust vonultat föl barokkos külsőségekkel; szó szerint vesz át nyelvi elemeket a klasszikus előzményekből vagy a kortársaktól.

A két Pápai Páriz-vers 1694-ben megjelent ugyan nyomtatásban, de a kiadvány unikum példánya ma már csak az OSZK-ban található meg. A gyászóda (*Monodia Apafiana*) ugyan később megjelent az RMKT 17. századi sorozatában is, de fordítás és kritikai jegyzetek nélkül, a sírfeliratnak pedig egyáltalán nem volt eddig modern kiadása. Mikó Gyula érdeme, hogy most itt mindkét szöveg kritikai jegyzetekkel

ellátva olvasható. Helyes döntésnek tekinthetjük azt is, hogy az *Epitaphium* az eredetit követve a magyar fordításban is ritmikus formát kapott, a rendkívül körülményes nyelvezetű óda viszont prózai fordításban került a kötetbe. Utóbbi ugyanis nem annyira művészi értékei, mint inkább a benne megfogalmazódó Apafikép miatt lehet érdekes a számunkra, ami a prózai változatban tisztábban rajzolódik ki. Pápai Páriz Ferenc tragikus monódiája (magányos éneke) Zabaniusnak az osztrák uralkodót köszöntő orációjával szemben – amint Mikó Gyula fogalmaz – „az emlékezés carmenjeit, virágait helyezve el a fejedelempár sírjára egyben az új kisfejedelem köszöntését, hozzá fűzött reményeit is megjelenítette.” (165.) Mikó Gyula műves, a kor barokkos ízlését is felidéző szövegfordításából tehát a korabeli erdélyi politika szorításába került Apafi-kultusz Janus-arca tekint ránk a maga döbbenetes valóságában.

Az *Apafi Mihály fejedelem temetése* című kiadványt az olvasót eligazító *Mellékletek* (Apafi kora évszámokban, képjegyzék, angol nyelvű összefoglaló) és *Mutatók* (Irodalom, Hely- és névmutató) zárják. A könyv az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tartalomsszolgáltató portálja, a r·e·c·i·t·i· gondozásában jelent meg, a ReTextum sorozat 2. darabjaként (sorozatszerkesztők: Hegedüs Béla és Labádi Gergely). Szövege a kiadó honlapjáról szabadon letölthető és sokszorosítható. Megjelentetését támogatta a Debreceni Egyetem Reformáció-kutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhelyének OTKA-pályázata.

Összegezve elmondható, hogy a szóban forgó kiadvány jelentős állomása a kora újkori főúri temetési kultusz tudományos igényű feltárásának. Mikó Gyula fordítói munkája a töle már megszokott módon e kötetben is mintáértékű. Csorba Dávid bevezető tanulmánya pedig merész módon kapcsolja össze a korábbi reprezentációkutatásban külön-külön kezelt tárgytörténeti és retorikai tényezőket. A két szerző érdemeit a kiadvány néhány könyvészeti jellegű gyengéje sem kisebbítheti. Gondolunk itt a szövegközlés lapalji jegyzeteinek körülményes jelölésére vagy az illusztrációk apró méretére, ami azokat – legalábbis a könyvváltozatban –

gyakorlatilag élvezhetetlenné teszi. Ezekből a jövőre nézve a kiadónak kell a megfelelő tanulmányokat levonnia.

GYÓRI JÁNOS L

Németh S. Katalin, Magyar dolgokról. Magyar–német kapcsolattörténeti tanulmányok, Budapest, Universitas, 2014 (Historia litteraria, 31), 264 p.

A régi magyar–német irodalmi kapcsolatok kutatásának egyik legjelentősebb hazai képviselője Németh S. Katalin. Ez a szakterület nem véletlenül áll érdeklődésének középpontjában, hiszen pályáját az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi Sándor gyűjteményében kezdte magyar vonatkozású historiográfiai nyomtatványok között. Német szakos volta és kitűnő német nyelvtudása alapján főleg a német nyelvterületen született tartalmi hungarikumokat találta „izgalmas”-nak (i. m. 89). Ezeket kereste minden gyűjteményben, ahol megfordult, így a már szinte németországi „munkahelyének” számító wolffenbütteli Herzog-August-Bibliothekban is. Neki köszönhetjük e gyűjtemény magyar vonatkozású nyomtatványainak a feltárását és katalógusba szerkesztését (*Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720 – Magyar és magyar vonatkozású nyomtatványok 1480–1720, Katalog ...* Bd. I–III., München, Saur, 1993).

Kutatási módszere a jól bevált autopszia, azaz figyelmesen elolvasni a hungarika vonatkozás szempontjából gyanúsnak tűnő műveket, még akkor is, hogyha erre címük nem utal egyértelműen. Ez a „mindent-elolvasási szenvedély” sok új, eddig még fel nem tárt összefüggés felismeréséhez vezetett. Így születtek meg 1989 és 2007 között azok a tanulmányai, amelyeket most összegyűjtve adott ki az Universitas Kiadó.

A *Magyar dolgokról* kötet címét Veit Marchthaler ulmi kereskedő kézirat munkájának címét idézi 1588-ból, amely ismeretlennek számított a hazai kutatás előtt. Nyomtatásban soha nem adták ki, pedig óriási jelentőségű, mivel az ugyancsak Ulmban működő Martin Zeiller beledolgozta *Itinerarium Germaniae ... Teutsches Reyßbuch* (Strassburg, 1632) című népszerű út-

leírásába, amely a 18. század végéig meghatározta a Magyarországra látogató német utazók rólunk való ismereteit.

Németh S. Katalin ennek a Marchthaler kéziratnak az ismertetését és részletes elemzését 2002-ben adta közre. A mostani kötetet ez a tanulmány indítja. Veit Marchthaler Lazarus Henckel birodalmi bankár üzleti közvetítőjeként 1580-tól húsz esztendőn keresztül élt Magyarországon és Erdélyben. Összegyűjtötte és papírra vetette tapasztalatait, tényeken alapuló megfigyeléseit a korabeli körülményekről és szokásokról. Még magyarul is megtanult. Munkája rácsófol arra az általánosan megfigyelhető jelenségre, hogy a hozzánk utazók általában átutazók voltak, s nem az itt-tartózkodás céljával érkeztek a Kárpát-medencébe. Ezért van az, hogy 1996-ban még úgy fogalmazott Németh S., hogy „nem ismerünk egyetlen olyan útleírást sem, amelynek kifejezett célja egy magyarországi út megörökítése lett volna” (33), ezt a megállapítást 2004-re a Marchthaler-kézirat felfedezésének köszönhetően már így módosíthatta: „*alig* ismerünk” olyan útleírást (75). Ez az igazi öröm egy filológus számára, hogy ha újabb kutatásai nyomán ő maga reveidálhatja és módosíthatja korábbi felfogását.

A tanulmánykötetben a Zeiller-művekben közvetített magyarságképről külön tanulmány is szól. Egy írás pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy Zeiller útján Marchthaler volt a forrása Daniel Speer *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus*a Kassa leírásának is.

Az ulmi Marchthaler és Zeiller mellett a Magyarországról szóló utazási irodalom nagyban kapcsolódik Nürnberghez is. Ezt bizonyítja a 16. század második felében ott működött Salomon Schweigger lelkész több kiadást megélt útinaplója, amely annak a valós utazásnak az állomásait vonultatja fel, amikor 1577-ben Konstantinápoly és Jeruzsálem úti céllal Sinsendorf gróf kíséretének tagjaként, mint úti prédikátor átutazott Magyarországon. Nürnberghez kötődik Sigmund von Birken (Betulejus) élete és munkássága is, akinek magyar kapcsolatait Németh az 1971-ben nyomtatásban is megjelent *Naplója*, a majd húsz évvel később kiadott, korábban ismeretlen német versei és a több